

Микола МУШИНКА

ІВАН ПАНЬКЕВИЧ – СПІВЗАСНОЗНИК ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА” НА ЗАКАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

Розкрито роль видатного українського мовознавця Івана Панькевича, якого доля пов'язала із Закарпаттям, у заснуванні та розгортанні діяльності Товариства “Просвіта” в Ужгороді, налагодження його зв'язків з матірнім товариством у Львові, організацію видавничої діяльності.

Ключові слова: Іван Панькевич, “Просвіта”, “Учитель”, “Віночок”, “Підкарпатська Русь”, “Науковий збірник Товариства “Просвіта”, культурно-просвітня праця.

Про життя і наукову діяльність найвизначнішого закарпато-українського мовознавця Івана Панькевича (1887–1958) існує досить обширна література. Вона, в основному, міститься у двох наукових збірниках, виданих на його пошану¹. Нещодавно стараннями дочки І. Панькевича Марти Дольницької зразково упорядковано його рукописи що зберігаються в Архіві чеської літератури у Празі та знаходяться у приватних руках². В ньому є чимало документів про зв'язки І. Панькевича з Товариством “Просвіта”. Існує й кілька поважних статей про Товариство “Просвіта” на Закарпатті, навіть і окрема брошура³. 23 грудня 1990 р. в Ужгороді відбулася конференція, присвячена відродженню крайового Товариства “Просвіта” на Закарпатській Україні, в якій брало участь 187 делегатів⁴. Матеріали цієї цінної конференції видано окремим збірником⁵. Та досі належно не висвітлено внесок І. Панькевича в розбудову Товариства.

Іван Панькевич народився 6 жовтня 1887 р. у с. Цеперів Львівського повіту (нині Новий Яричів) у селянській сім'ї. Ще будучи учнем Четвертої польської гімназії ім. Длугоша у Львові, він познайомився з діяльністю львівської “Просвіти”. В автобіографії він про це писав: “Починаючи з III кл., старші студенти почали нас запрошувати на збори, які відбувалися завжди в неділю після релігійних вправ. Зібрання відбувалися в залі т-ва “Просвіти” на вул. Бляхарській. Звали туди всіх українських учнів польських гімназій. З того часу почалося у нас життя в темних гуртках... Ми спочатку слухали лекції старших товаришів, а потім бралися самі до доповідей⁶. Отже, саме на ґрунті Львівської “Просвіти” 15-річний студент польської гімназії вперше познайомився з українською історією та українським національним рухом і став свідомим “народовцем”.

“Я захопився просвітянським рухом, – писав він у тій же автобіографії. – Ще як учень V кл. я вирішив заснувати читальню в своєму рідному селі, бо в нас вже було двоє селян-читальників із членів львівського т-ва “Просвіта”, які діставали за членський внесок десять книжечок на рік. Але мені не пощастило, бо перешкодили

селяни із сусіднього села Дідилова, що підтримували змагання русофільської організації Товариства ім. Качковського... До цих селян прихилився і місцевий священник Модест Метелля... За мій почин був публічно виганьблений мій батько в церкві на вечірні, а наслідки того відчув і я”⁷.

Цей епізод назавжди запам’ятався І. Панькевичеві. Він залюбки розповідав про нього своїм студентам, підкреслюючи, як батько після повернення з вечірні вилупцював молодого гімназиста. Та це не відрядило його від співпраці з львівською “Просвітою”. Через її посередництво він нав’язав дружні контакти з Володимиром Гнатюком, котрий спрямував його увагу на дослідження Закарпатської України, про яку він на одному із засідань таємного гуртка зачитав доповідь.

Набагато інтенсивніше І. Панькевич співпрацював з “Просвітою”, будучи студентом Львівського університету. Він став великим пропагандистом пересувної бібліотеки “Просвіти”, з якою об’їздив багато сіл Львівщини. Про свій досвід з пересувною бібліотекою він написав окрему статтю, яка була одним з перших виступів молодого студента у пресі⁸.

На зборах львівської філії “Просвіти” у 1910 р. І. Панькевича обрано секретарем повітової організації. Як секретар він заснував на Львівщині понад 120 читалень, у багатьох з яких і виступав з доповідями на різні культурно-освітні теми. За одну з таких доповідей у с. Руданці 1908 р. (після атентату на губернатора Галичини Андрія Потоцького, здійсненого другом І. Панькевича Мирославом Січинським) він потрапив під судове слідство і лише щасливим збігом обставин не був засудженим⁹.

З 1909 р. І. Панькевич продовжував навчатися у Віденському університеті, активно залучившись до роботи просвітнього студентського товариства “Січ” (яке, по суті, було попередницею львівської “Просвіти”). Як член “Січі” він опікувався молоддю з Галичини, що вчилася в різних училищах, середніх школах або у майстрів-ремісників¹⁰.

Під час війни І. Панькевич вів активну науково-дослідну та просвітню роботу в таборах військовополонених, зокрема серед полонених із Східної України¹¹. Після закриття Консулярної академії у Відні у вересні 1919 р., у якій від 1912 р. він працював вихователем і викладачем російської мови, діяч вирішив працювати на Закарпатській Україні.

До Ужгорода І. Панькевич приїхав 19 грудня 1919 р. не лише з глибокими теоретичними знаннями, здобутими в університетах Львова, Відня, Москви та Праги, але й із солідним досвідом у культурно-освітній роботі серед населення.

Під час зустрічі з завідувачами шкільного реферату Цивільної управи Підкарпатської Русі Йозефом Пешком та Августином Волошином він щиро підтримав їхню ідею заснувати Товариство “Просвіта” в Ужгороді і обіцяв докласти всіх зусиль та знань для розбудови цього Товариства. Наприкінці грудня І. Панькевич повернувся до Відня, бо на першій нараді щодо заснування “Просвіти”, яку скликав А. Волошин на 30 грудня 1919 р., він не був. На наступній нараді, що відбулася на квартирі Мирона Стрипського в першій половині січня 1919 р., І. Панькевича обрано до підготовчого комітету (“комітету основників”) Товариства “Просвіта”¹². “З того часу, – писав він у своїй автобіографії, – почався новий етап у моєму житті, повний хвилювань, неспокою та праці великої ваги громадської та наукової діяльності”¹³.

Коли влітку 1945 р. його заарештували органи радянського “Смершу”¹⁴, він (мабуть з ініціативи в’язнителів) написав спогади, в яких чимало місця присвячено і його праці у “Просвіті”. В них він, між іншим, писав: “Підчеркую ще раз, що ініціатива до заложення культурного Товариства... виходила зі сторони шефа шкільного реферату (Йозефа Пешка – *М. М.*), який хотів бачити працю над культурним підвищенням українського народу і ці ідеї передав далі в громаду, яка оформлювала їх у статутівій організації, назвавши її “Просвіта”. Ця назва була перейнята не лише з Галичини, але вона була популярна і серед американської еміграції, бо там виходила газета “Просвіта”. Був вироблений Статут, одобрений властями, а перші святочні збори установили на початок травня 1920 р. Була видана відозва до народу, на якій були підписи її засновників, серед них пізніші її поборники – русофіли-мадярони Стефан Фенцик і Йосиф Камінський... Відкриття “Просвіти” відбулося в залі жупанату. Коли частина публіки була на Богослуженні в церкві, засіли противники цієї організації під проводом Гагатка, Антонія Бескида – провідника прямишівських русинів (орієнтованого різно – після виглядів на кар’єру)... у перші ряди. Коли почалося святочне відкриття при залі повній людьми (а було їх понад 500 – переважно гості з провінції), почав Гагатко з Бескидом крик. Бескид вимахував палицею проти Волошина, а Гагатко став на кріслі і викрикував до народу. Коли я приступив до нього і звернув увагу, що він повинен поводитися як гість, він відповів мені: “Наплевать на вас!” На таку відповідь треба було відвернутися. По довшому крику і непорядку поліція збори закрила і свято відкриття скінчилося повною невдачею”¹⁵.

Як далі пише І. Панькевич, це була заздалегідь запланована акція, спрямована на розбиття “Просвіти”, в якій активну участь брав шеф Цивільної управи Ян Брейха. Саме за те він попав у неласку президента Чехо-Словаччини Т. Г. Масарика, який, навпаки, був палким прихильником “Просвіти” і дотував її немалими сумами із свого власного бюджету. На повторних установчих зборах, що відбулися 9 травня в тому ж великому залі Ужгородського жупного уряду, “Просвіту” було офіційно засновано, а до її Головного Відділу (президії) увійшов й І. Панькевич. На першому засіданні відділу 11 травня його було обрано секретарем “Просвіти” (голова – Ю. Брашайко, заступник – А. Волошин, скарбник – А. Штефан). На цій посаді він залишався п’ять років. Слід підкреслити, що “Просвіта” в Ужгороді спочатку не мала жодного штатного, тобто оплачуваного працівника. Вся її діяльність базувалася на добровільних началах. Вся адміністрація “Просвіти” лежала на плечах її секретаря І. Панькевича і його діяльність була гідна подиву. Лише пізніше “Просвіті” вдалося найняти невеличку кімнату в хлоп’ячому гуртожитку на вул. Капітульній та придбати адміністративну силу в особі учителя з Галичини А. Дивнича, згодом Олексу Бараніва та побудувати “Народний дім”¹⁶.

Ще перед офіційним заснуванням ужгородської “Просвіти” І. Панькевич співпрацював з львівською “Просвітою”, “Українським педагогічним товариством” та Науковим товариством ім. Шевченка у Львові. Ці організації зібрали для Ужгорода велику колекцію книжок, які мали стати основним фондом бібліотеки “Просвіти” в Ужгороді.

7 травня 1920 р. І. Панькевич вислав до Львова тодішнього учителя Реальної гімназії в Ужгороді Августина Штефана доставити ці книжки на Закарпаття¹⁷. Але польські органи на кордоні арештували А. Штефана разом із вісьмома центнера-

ми книжок (серед яких були і підручники для шкіл, закуплені у львівських крамницях) і лише через три тижні, після детальної ревізії кожної книжки, звільнили його¹⁸. Дальші великі колекції книжок з ініціативи І. Панькевича надійшли бібліотеці “Просвіта” від різних інституцій із Праги, зокрема, від Чехо-словацького етнографічного товариства, пластової організації, Українського жіночого союзу у Празі, Товариства українських інженерів, редакції “Українського тижня” та інших¹⁹. Лише за перші чотири роки фонди бібліотеки “Просвіти” зросли на 7500 книжок²⁰. Солідні суми надсилав “Просвіті” президент ЧСР Масарик.

І. Панькевичу вдалося згуртувати навколо “Просвіти” кращих наукових та громадських діячів Закарпаття: Августина Волошина, Юлія та Михайла Брацайків, Августина Штефана, Стефана Клочурака, Василя Климпуша, Федора Ревая, Олександра Меркуша, Віктора Желтвая, Василя Гренджу-Донського, Василя Гаджегу, Мирона Стрипського, Дмитра Німчука, Миколу Долина, Олександра Маркуша, Луку Дем’яна та інших. Разом з ними в “Просвіті” працювали галицькі емігранти: Володимир Бірчак, Корнелій та Богдан Заклинські, Данило Стахура, Микола Творидло, Євген Пуза, Михайло Новаківський, Володимир Пежанський та інші. Із наддніпрянців І. Панькевич залучив до співпраці з “Просвітою” Олександра Кузиму, Романа Кирчева, Михайла Роццахівського, Якова Голоту, Василя Пачовського²¹. За перших п’ять років, тобто під час секретарювання І. Панькевича, на Закарпатті було засновано 142 читальні “Просвіти” (4100 осіб), при “Просвіті” діяв професійний театр (31 особа) з оркестром (15 осіб), краєзнавчий музей з 1200 експонатами, “Руський національний хор” (140 осіб), було видано понад тридцять книжок тощо²². Немалі заслуги в цьому секретаря Товариства І. Панькевича.

Сам І. Панькевич редагував і видавав чотири друковані органи, пов’язані з діяльністю ужгородської “Просвіти”: педагогічний журнал “Учитель” (1920–1921), дитячий журнал “Віночок” (1920–1923), краєзнавчий щомісячник “Підкарпатська Русь” (1924–1938) та “Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді (1922–1939). Всі вони зіграли величезну роль у культурно-освітній роботі.

У “Науковому збірнику Товариства “Просвіта” поряд з науковими працями місцевих авторів, таких як: А. Волошин, В. Гажега, М. Лелекач, Ф. Потушняк, друкувалися і галицькі вчені В. Гнатюк, К. Студинський, Ф. Колесса, М. Возняк, С. Рудницький; росіяни – О. Петров, В. Яворський, В. Саханев; чехи – Ф. Тіхий, Ф. Габріел. Сам І. Панькевич друкувався в кожному випуску. Був це найвизначніший науковий орган на Закарпатській Україні з міжвоєнному періоді, на сторінках якого друкувалися високоякісні наукові праці, які не втратили свого значення і до сьогодні.

Діяльність І. Панькевича на Закарпатті викликала величезний тиск на нього зі сторони москвофілів. У їхньому друкованому органі газеті “Русская земля” майже в кожному числі були статті, спрямовані проти І. Панькевича. В його архіві є кілька матеріалів стосовно цього. Найвизначнішим є рукопис “Бій за українську мову на Закарпатській Україні в 1920-их роках” з 50-их років. Москвофіли вимагали від уряду негайно вислати його за межі Чехословаччини. На щастя, з ініціативи Й. Пешака І. Панькевичеві надано чехословацьке громадянство, і його перебування на Закарпатській Україні було легалізовано.

Оглядаючись на своє минуле та пережите, І. Панькевич наприкінці свого життя писав: “Як член правління Товариства “Просвіта” я секретарював п’ять років, був

членом видавничої наукової, театральної, бібліотечної та музейної комісії. Робив я коректуру популярних видань для народу, деякі сам редагував, вів бібліотеку і музей і увійшов до складу редакції “Наукового збірника”, який, фактично, вів я сам. Я і мій товариш В. Бірчак держалися тактики не висувати себе на передові посади, але уступати ці посади місцевим людям. Так як редактор “Наукового збірника” на першому місці був Августин Волошин, на другому Василь Гаджега і лише після них, я і В. Бірчак... Я сам робив коректури рукописів і набору, вів адміністрацію і висилку журналу для обміну... Я вів ще редакцію краєзнавчого журналу “Підкарпатська Русь” (всіх тринадцять років видання). Вмішував я там і популярні статті та рецензії”²³.

Отже, в діяльності Товариства “Просвіта” в Ужгороді І. Панькевич був по-статтю номер один. Він був ініціатором його заснування, п’ять років був його секретарем, а до кінця його існування у 1939 р. – членом його управи. За цю свою діяльність він немало витерпів від закарпатських москвофілів, угорських шовіністів, комуністичних “інтернаціоналістів” після Другої світової війни.

За весь міжвоєнний період І. Панькевич підтримував тісні зв’язки з керівництвом “Просвіти” у Львові та читальнею “Просвіти” в рідному селі Цеперові, до якої надсилав не лише книжки, але й фінансову допомогу.

У рукописному архіві І. Панькевича міститься документ такого змісту: “Високо Поважаний Пане Докторе! Прийміть отсих пару слів подяки та дай Вам, Боже, прожити Многая Літа за сю жертву, яку післалисьте нашій читальні, та за працю, яку вложилисьте як перший основник нашої читальни. Тих пару слів зі щирого серця складають члени читальні своєму основникові, ученому працівникові на українській ниві, який є гордістю нашого села. Цеперів, дня 24 серпня 1934. З імені членів читальні “Просвіти” її виділ: І. Діак (правдоподібно, секретар) та Начальник (правдоподібно, голова)”.

Старанням І. Панькевича у 30-их рр. відділ Товариства “Просвіта” з друкованим органом “Слово народа” було засновано також і у Пряшеві. Після Другої світової війни І. Панькевич за зразком львівської та ужгородської “Просвіти” намагався заснувати подібні організації у Пряшівщині. Він нав’язав тісні контакти з культурно-освітнім відділом Української народної ради Пряшівщини, пізніше з Культурним союзом українських трудящих. Друкувався у пряшівських журналах “Дзвіночок”, “Пряшівщина”, “Дружно вперед”, їздив по селах, читав лекції на курсах тощо. Комуністична партія та державна безпека драстично припинили цю діяльність І. Панькевича, назвавши його в пресі “буржуазним націоналістом”, агентом американського імперіалізму” тощо²⁴.

Нині, коли святкуємо 125-ліття від заснування Товариства “Просвіта”, варто згадати і тих його діячів, які за межами України поширювали світлі ідеали цієї найвизначнішої культурно-освітньої організації. А І. Панькевич заслуговує на таку згадку в першу чергу. Його ім’я повним правом внесено в “Книгу пам’яті Товариства “Просвіта” на Закарпатті.

Mykola Mushynka. Ivan Pan’kevych – co-organizer of “Prosvita” in the Transcarpathian Ukraine

The author considers the role of the famous Ukrainian linguist Ivan Pan’kevych in establishing and developing of “Prosvita” in Uzhhorod, in setting up connections with the motherly society in Lviv, and in the organization of its publishing activities.

Key words: *Ivan Pan'kevych*, “*Prosvita*”, “*Uchytel*”, “*Vinochok*”, “*Pidkarpatska Rus*”, “*Naukovyi zbirnyk tovarystva ‘Prosvita’*”, *cultural-educational work*.

- ¹ Науковий збірник Музею української культури в Свиднику (далі – Науковий збірник МУК). – Пряшів, 1969; Матеріали Наукової конференції, присвяченої пам’яті Івана Панькевича. – Ужгород, 1992.
- ² *Dolnycká M.* Z arhívu Ivana Paňkevuča. – Slavia. – Praha, 1992. Zešit 3. – S. 255–264.
- ³ *Федака П.* Нарис історії товариства “Просвіта” Карпатської Русі-України. – Ужгород, 1992.
- ⁴ Календар “Просвіти” на 1993 р. – Ужгород, 1993. – С. 28–29.
- ⁵ Матеріали установчої конференції по відродженню на Закарпатті товариства “Просвіта” / Упоряд. П. Федака. – Ужгород, 1991. – 120 с.
- ⁶ *Панькевич І.* Мій життєпис // Науковий збірник МУК. – Пряшів, 1969. – С. 21–22.
- ⁷ Там само. – С. 23.
- ⁸ *Панькевич І.* Вандрівна бібліотека при Львівській філії Товариства “Просвіта” // Просвітний стан українського населення львівського повіту. – Львів, 1912. – С. 41–43.
- ⁹ Науковий збірник МУК. – Пряшів, 1969. – С. 25–26.
- ¹⁰ Там само. – С. 26.
- ¹¹ *Панькевич І.* Фонографічні записи східних українських говорів. З табору полонених у Фрайштадті біля Лінцу в Австрії в 1915–1916 рр. Рукопис. – Архів чеської літератури у Празі. Фонд І. Панькевича.
- ¹² *Штефан А.* За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Торонто, 1981. – Кн. 2. – С. 162–163.
- ¹³ Науковий збірник МУК. – С. 33.
- ¹⁴ *Панькевич І.* Моє п’ятиденне перебування в “гостині” Червоної армії в Празі // Матеріали наукової конференції. – Ужгород, 1992. – С. 40–45.
- ¹⁵ *Панькевич І.* Спомини на р. 1918–1920. Рукопис // Там само.
- ¹⁶ *Федака П.* Правда про “Народний дім” товариства “Просвіта”. – Ужгород, 1992.
- ¹⁷ Науковий збірник МУК. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 65.
- ¹⁸ *Штефан А.* За правду і волю. – Торонто, 1981. – Кн. 2. – С. 277–285.
- ¹⁹ *Наріжний С.* Українська еміграція. – Прага, 1942. – С. 322.
- ²⁰ *Paňkevuč I.* Osvětový svaz Prosvita v Užhorodž. Výroční zpráva za rok 1925.
- ²¹ Календар “Просвіти” на 1993 р. – С. 84–85.
- ²² *Paňkevuč I.* Osvětový svaz Prosvita v Užhorodž. Výroční zpráva za rok 1925.
- ²³ *Панькевич І.* Мій життєпис // Науковий збірник МУК. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 35–36.
- ²⁴ *Мушинка М.* Іван Панькевич і Пряшівщина. – Дукля, 1992. – Ч. 6. – С. 28–43.